

Ο σχηματισμός του θηλυκού των επιθέτων στα βόρεια ιδιώματα

Μαριάννα Μαργαρίτη-Ρόγκα, *Ελένη Παπαδάμου & *Μαρία Τσολάκη
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, *Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the formation of the feminine form of adjectives in Northern Greek dialects within the broader context of Modern Greek dialects and their historical evolution. It is based on two observations concerning Greek adjectives: (a) Greek belongs to the group of languages that exhibit gender distinction in adjectives (Dixon 2004) and (b) Greek exhibits a rising tendency towards registering gender distinction morphologically over time (Tzitzilis forthcoming a). We first examine the formation of feminine occupational nouns, andronymics (feminine nouns designating the wife of someone) and feminine nouns for denoting female animals and then investigate the feminine form of adjectives (inflectional and derivational morphemes) in Northern dialects, as well as the factors that determine the distribution of these morphemes. The findings of our study suggest that (a) certain morphemes are common across all categories; (b) the expression of the feminine form of adjectives exhibits variation organized around morphological bundles (in Tzitzilis' terms); and (c) as concerns the formation of the feminine form of adjectives, the main differences of Northern dialects from other non-Asia Minor dialects are due to language contact.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: γένος, επίθετο, νεοελληνικές διάλεκτοι

1. Εισαγωγή*

Σκοπός της εργασίας μας είναι να εξετάσουμε τον σχηματισμό του θηλυκού των επιθέτων στα ΒΙ¹ μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των ΝεΔ (διατοπία) και της ιστορικής εξέλιξης της ελληνικής, και ειδικότερα των επιθέτων της ελληνικής (διαχρονία). Η έρευνα εντάσσεται στον ευρύτερο κύκλο των εργασιών που αφορούν το πρόβλημα της γλωσσικής θηλυκοποίησης (linguistic feminization) στην ελληνική, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο σχηματίζεται το θηλυκό γένος των ονομάτων στην ελληνική και στις διαλέκτους. Η μελέτη μας βασίζεται σε δύο παρατηρήσεις που αφορούν γενικότερα τα επίθετα της ελληνικής: η ελληνική ανήκει στις γλώσσες που κάνουν διάκριση γενών στα επίθετα (Dixon 2004) και εμφανίζει αυξανόμενη διαχρονικά τάση για μορφολογική δήλωση της διάκρισης των γενών (Τζιτζιλής υπό δημοσίευση α). Ο σχηματισμός του θηλυκού των επιθέτων στην ελληνική συνδέεται άμεσα με τρία επιμέρους προβλήματα: τον σχηματισμό των θηλυκών, και ιδιαίτερα των θηλυκών επαγγελματικών, των ανδρωνυμικών και των θηλυκών των ζώων· τη σχέση της κλίσης των θηλυκών των επιθέτων με την κλίση των θηλυκών ουσιαστικών και την «πολυδεσμικότητα» (για τον όρο βλ. 4). Στη συνέχεια θα αναφερθούμε με συντομία στα προβλήματα αυτά.

* Η εργασία αυτή εντάσσεται στο ερευνητικό πρόγραμμα του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών για τη «Μελέτη της κοινής νεοελληνικής και των διαλέκτων» με υπεύθυνο τον καθηγητή Χρήστο Τζιτζιλίη και αποτελεί διευρυνόμενη και βελτιωμένη μορφή της ανακοίνωσης που έγινε στην 42η Συνάντηση του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του ΑΠΘ (6-8 Μαΐου 2022).

¹ Παρατίθενται (α) αλφαβητικά οι συντομογραφίες της εργασίας: Αγιάς(ος Λέσβου)· Άγρ(αφα)· Αίν(ος)· Α(ντικείμενο) Α(ναφοράς)· Α(νατολική) Ρωμ(υλία)· αρσ(ενικό)· Άρτ(α) Αυλ(ώνα)· Βελβ(εντό)· Βέρ(οια)· Βλάστ(η)· Β(όρεια) Ι(διώματα)· Γιάνν(ενα)· Δ(υτικός -η -ο)· Εράτ(υρα)· Επαν(ομή)· Ήπειρος· Θεσσ(αλία)· Θεσσαλ(ονίκη)· θηλ(υκό)· Θράκ(η)· Θ(ρακο)Β(ιθυνακά)· Ίμβρ(ος)· ιων(ικό)· κ(αι) ά(λλα)· κ(αι) α(λλού)· κ(αι) ε(ξής)· Καραγκ(ούνικα)· Κάρπ(αθος)· Καταφ(ύγι)· Κ(άτω)Ι(ταλικά)· Κοζ(άνη)· Κ(οινή) Ν(έα) Ε(λληνική)· Κρήτ(η)· Λαγκ(αδάς)· Λιβαδ(ερό)· Μακ(εδονία)· Μ(ικρ)Α(σιατικά)· Ν(εο)ε(λληνικές) Δ(ιαλέκτοι)· Νιγρ(ίτα)· Ν(ότια) Ι(διώματα)· ό(που) π(αραπάνω)· Ορ(εινή) Πιερ(ία)· ουδ(έτερο)· π(α)ρ(ά)β(αλε)· Πόντ(ος)· πολλαχ(ού)· Ρουμλ(ούκι)· Σάμ(ος)· Σαμοθρ(άκη)· Σαρακ(ατσάνικα)· Σιάτ(ιστα)· Σκαλοχ(ώρι)· Σουφλ(ί)· Στερ(εά)· Ελλ(άδα)· Σπερχ(ειάδα)· Σφηκ(ιά Ημαθίας)· Τέν(εδος)· Τερπ(νή)· Χαλκιδ(ική).

(β) σύμβολα: με οξεία (´) δίπλα σε γράφημα δηλώνονται ουρανικά και ουρανοφατνιακά σύμφωνα· η απόστροφος (´) δηλώνει αποβολή φωνήεντος.

2. Ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών, ανδρωνυμικών και θηλυκών των ζώων

Το θέμα των επαγγελματικών θηλυκών αποτελεί σήμερα ένα από τα κεντρικά θέματα στη συζήτηση για τη σχέση γλώσσας και φύλου. Όπως αναφέρει ο Τζιτζιλής (υπό δημοσίευση α), κάθε προσπάθεια προβολής και κοινωνικής καταξίωσης των γυναικείων επαγγελμάτων μέσω της γλωσσικής αναβάθμισής τους σε αυτόνομους μορφολογικούς τύπους, παρόμοια με αυτή που επιχειρείται στην ΚΝΕ, είναι περιττή για τις ΝεΔ, επειδή τα υπαρκτά γυναικεία επαγγέλματα που αντιπροσωπεύονται στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία είναι μορφολογικά αυτόνομα, διαθέτουν δηλαδή ξεχωριστούς τύπους θηλυκών. Οι τύποι αυτοί των θηλυκών επαγγελματικών στα ΒΙ σχηματίζονται:

(α) συχνότερα με τα παραγωγικά μορφήματα *-ίνα* (< αρχ. *-αίνα*²) (βλ. παράδειγμα 1), *-ίνα* (< αρχ. *-ίνα* και λατ. *-ίνα*)³ (2), *-ού* (< αρχ. ιων. αιτ. *-οὖν* των κυρίων ονομάτων σε *-ώ*)⁴ (3), *-ίσσα* (αρχ. *-ίσσα*⁵) (4) κ.ά.:⁶

(1) *μπακτσιαβάνινα*⁷ (αρσ. *μπακτσιαβάν'ς*) Σαμοθρ.

(2) *αργατίνα* πολλαχ.· *πουρτατζίνα* «πορτάρισσα» Ήπ.

(3) *χουρταρού* Σάμ.· *γυλαδαρού* Βλάστ., Ήπ.· *αχτσιού* «αρχιμαγείρισα» Σκαλοχ.

(4) *μυλών'σσα* Σαμοθρ.· *πουρτάρ'σσα* Ήπ.

(β) περιορισμένα με τα *-ίν'σσα* (< *-ίνα* + *-ίσσα*) (5), *-όβα* (< σλαβ. *-ονα*⁸) (6) κ.ά:

(5) *γιατρίν'σσα* Βόιο

(6) *ακτσ'όβα* «αρχιμαγείρισα» Άρτ. Αυλ.

Ως προς τον σχηματισμό των ανδρωνυμικών, σύμφωνα με τους Μαργαρίτη-Ρόγκα (2007) και Τζιτζιλή (ό.π.), οι ΝεΔ, με βάση τη συμμετοχή του τόνου στην επιλογή των μορφημάτων, χωρίζονται σε τρεις ομάδες: αυτές στις οποίες η επιλογή γίνεται ανάλογα με τη θέση του τόνου στο ανδρικό όνομα που αποτελεί τη βάση (οξύτονο, παροξύτονο, προπαροξύτονο), αυτές στις οποίες η επιλογή γίνεται ανεξάρτητα από τον τόνο και αυτές που διαθέτουν μεικτό σύστημα, δηλαδή αφενός με αλλομορφία που καθορίζεται από τη θέση του τόνου και αφετέρου με επιθήματα που δεν επηρεάζονται από τη θέση του.

Στα ΒΙ για τον σχηματισμό των ανδρωνυμικών χρησιμοποιούνται:

(α) συχνότερα τα επιθήματα: *-ίνα* (< *αίνα*⁹) (7), *-ίνα* (8), *-ού* (9):

(7) *Δήμους* – *Δήμινα* Αν. Ρωμ.· *ζιβλουγιάτ'ς* «ζευγολάτης» - *ζιβλουγιάτινα* Σαμοθρ.

(8) *Κουλουβός* - *Κουλουβίνα* Βελβ., Σπερχ. κ.α.· *Μπάμπαλους* - *Μπαμπαλίνα* Σαμοθρ.

(9) *Χουλιάρας* – *Χουλιάρου* Γιάνν.· *τσέλνικας* - *τσιλνικού* (και *τσιλνικούτσα*) Βλάστ.

² Βλ. Χατζιδάκις (1907: 71-73).

³ Βλ. Δουγά-Παπαδοπούλου & Τζιτζιλής (2006: 112-113).

⁴ Βλ. Ανδριώτης (1983, λήμμα *-ού*).

⁵ Βλ. Ανδριώτης (1983, λήμμα *-ίσσα*).

⁶ Τα παραδείγματα που παραθέτουμε είναι ενδεικτικά και προέρχονται από το προσωπικό μας αρχείο ή τις δευτερογενείς πηγές που αναφέρονται στην κυρίως βιβλιογραφία και σε ξεχωριστή ενότητα που ακολουθεί.

⁷ Όταν η βάση δηλώνει επάγγελμα, το παράγωγο δηλώνει τη γυναίκα επαγγελματία ή τη σύζυγο του επαγγελματία.

⁸ Βλ. Georgacas (1982: 121).

⁹ Το *-αίνα* στην ποντιακή δεν σχηματίζει ανδρωνυμικά και θηλυκά ζώων, είναι όμως ιδιαίτερα παραγωγικό στον σχηματισμό θηλυκού επιθέτων (βλ. Μπούκα 2016).

(β) περιορισμένα τα: -ούδα (< μεσν. -ούδα < -ούδι < ελνστ. -ούδιον < υποκορ. -διον σε λέξεις με θέμα -ου)¹⁰ (10), -ούδινα (< -ούδα + -ινα) (11), -έσσινα (< -έσσα + -ινα)¹¹ (12):

(10) Γκαλές - Γκαλούδα Πυλαία

(11) γιατρούδινα «σύζυγος γιατρού ή γυναίκα γιατρός» Σάμ.

(12) Θουμέσσινα Σφηκ.: γιατρέσσινα Ορ. Πιερ.:

(γ) τοπικά περιορισμένα τα σλαβικής προέλευσης -όβα (13), -ουβα (< -οβα) (14), -ουβιά (< -οβιά < -οβα + -ιά με επανενίσχυση)¹² (15), -ου (βλ. 7.2.2) (16):

(13) Κ'στόδουλος - Ξουδουλόβα Βελβ.: κιχαγιόβα Ορ. Πιερ.: Παντιλόβα Άρτ. Αυλ.

(14) Παύλουβα Γιάνν.

(15) Δημουβιά Καβακλί: Γιργουβιά Βελβ.

(16) Μπαμπλίκας - Μπαμπλίκου Γιάνν.: Καϊνάρ'ς - Καϊνάρου Σιάτ.

και αλβανικής προέλευσης -έσια [éʃa] (< αλβ. -eshë¹³) (17), -έσιου [éʃu] (< -έσιω < -έσια + -ω)¹⁴ (18):

(17) Αγγελέσια Στερελλ. (Ξηρόμερο): γιατρέσια Ήπ. (Σαρακ.)

(18) Σπανός - Σπανέσιου, Γεωργιάς - Γεωργιάσιου Γιάνν.

Για τη δήλωση του φυσικού γένους στον σχηματισμό του θηλυκού των ζώων χρησιμοποιούνται κλιτικά μορφήματα: -α, όταν το επίκοινο¹⁵ ζωωνυμικό είναι γένους αρσενικού ή ουδετέρου (19):

(19) σκύλους - σκύλα, κ'νέλ' - κ'νέλα πολλαχ.

παραγωγικά μορφήματα, κοινά και σε επαγγελματικά και ανδρωνυμικά σε -ίνα (20), -ινα (21) και -ισσα (22):

(20) σπουρτιγκίνα (αρσ. σπουρτιγκάς) Τερπ., Νιγρ.: κουτσ'φίνα (αρσ. κότσ'φας) Σάμ.

(21) λύκινα πολλαχ.

(22) λύκ'σσα Εράτ., Κοζ., Ορ. Πιερ. κ.α.: γάλ'σσα Άρτ. Αυλ. κ.α.

ή διαφορετικά λεξήματα:

(23) πέτ'νους - αρνίθα Κοζ. κ.α.: κόκουτας - όρθα Άρτ. Αυλ.: τράγους - αίγα Ίμβρ. κ.α.

3. Σχέση της κλίσης των θηλυκών των επιθέτων με την κλίση των θηλυκών ουσιαστικών

Ο Τζιτζιλής (υπό δημοσίευση α), με κριτήριο τη σχέση της κλίσης των θηλυκών των επιθέτων με την κλίση των θηλυκών ουσιαστικών, διακρίνει διαχρονικά τα επίθετα της ελληνικής σε δύο κατηγορίες: αυτά στα οποία και τα τρία γένη κλίνονται όμοια με αντίστοιχες κατηγορίες ουσιαστικών και αυτά στα οποία η κλίση ορισμένων γενών διαφοροποιείται από την κλίση των αντίστοιχων κατηγοριών των ουσιαστικών. Όπως ο

¹⁰ Βλ. Ανδριώτης (1983, λ.-ούδα και -ούδι):

¹¹ Βλ. Δουγά-Παπαδοπούλου & Τζιτζιλής (2006: 111).

¹² Βλ. Μαργαρίτη-Ρόγκα (2007: 239).

¹³ Βλ. Høeg (1925-1926: 283), Τζιτζιλής (υπό δημοσίευση α).

¹⁴ Βλ. Μαργαρίτη-Ρόγκα (2007: 238).

¹⁵ Για τα επίκοινα βλ. Corbett (1991: 67-68).

ίδιος παρατηρεί, ο αριθμός των επιθέτων που ανήκουν στη δεύτερη ομάδα βαθμιαία μειώνεται στην ιστορική εξέλιξη της ελληνικής. Ειδικότερα, στην κλίση των θηλυκών των επιθέτων παρατηρείται ότι οι διαφοροποιήσεις μεταξύ θηλυκών των αρχαίων επιθέτων και των αντίστοιχων κατηγοριών των ουσιαστικών βαθμιαία εξαλείφονται (βλ. και Χειλά-Μαρκοπούλου 2003: 158 κ.εξ.), με αποτέλεσμα τα θηλυκά των επιθέτων να μη διαφοροποιούνται από τα αντίστοιχα θηλυκά ουσιαστικά. Η παρατήρηση αυτή, όπως διαπιστώνεται από περιγραφές ΒΙ (μεταξύ άλλων Τσολάκη 2009, Τζαβάρας 2016, Παπαδάμου 2018), φαίνεται να ισχύει σε απόλυτο βαθμό για τα ΒΙ.

4. Μορφολογικές ή μορφοματικές δέσμες επιθέτων

Ανάλογα με τους συνδυασμούς των καταλήξεων που επιλέγουν για κάθε γένος διακρίνουμε τα επίθετα σε μορφολογικές ή μορφοματικές δέσμες, δηλαδή σε παραδείγματα επιθέτων με συγκεκριμένες καταλήξεις στην ονομαστική ενικού αρσενικού, θηλυκού και ουδετέρου (βλ. και Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 218). Ο Τζιτζιλής (υπό δημοσίευση α) αναφέρει ότι στη διαμόρφωση των μορφοματικών δεσμών της ελληνικής βασικό ρόλο παίζουν ο τόνος των επιθέτων, η προέλευση (ξένα ή κληρονομημένα επίθετα) και το παραγωγικό status (πρωτότυπα ή παράγωγα ή σύνθετα). Επίσης, σημειώνει ότι, κατά τη μορφολογική προσαρμογή των δάνειων επιθέτων, η εξέταση των μορφολογικών δεσμών είναι ίσως πιο σημαντική από την εξέταση των κλιτικών μορφημάτων στο πλαίσιο του παραδείγματος, επειδή τα κλιτικά μορφήματα των επιθέτων ταυτίζονται, σε μεγάλο βαθμό, με τα κλιτικά μορφήματα των ουσιαστικών.

Ο Τζιτζιλής (υπό δημοσίευση β) επίσης παρατηρεί ότι το επίθετο της νέας ελληνικής, σε σύγκριση με το επίθετο άλλων βαλκανικών αλλά και κυρίως άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, χαρακτηρίζεται από τον μεγάλο αριθμό δεσμών επιθετικών καταλήξεων, την «πολυδεσμικότητα», όπως την ονομάζει. Ο ίδιος χαρακτηρίζει την πολυδεσμικότητα ως μερικό βαλκανισμό, καθώς μόνο η ελληνική και η αλβανική από τις βαλκανικές γλώσσες ανήκουν στις «πολυδεσμικές» (βλ. Παπαδάμου 2018: 289-290).

Στη νέα ελληνική η εικόνα των θηλυκών καταλήξεων κατά δέσμες, όπως για παράδειγμα καταγράφεται στη Γραμματική του Τριανταφυλλίδη, είναι η ακόλουθη:

Επίθετα Α. (1) σε -ος -η -ο, (2) σε -ος -α -ο, (3) σε -ός -ιά -ό,

Επίθετα Β. (4) σε -ύς -ιά -ύ / -ής -ιά -ί

Επίθετα Γ. (5) σε -ης -α -ικο.

Ο σχηματισμός του θηλυκού των επιθέτων στα ΒΙ κατά μορφοματικές δέσμες εξετάζεται στην ενότητα 7.

5. Ο σχηματισμός του θηλυκού των επιθέτων ως κριτήριο ένταξης των ΒΙ σε ευρύτερες διαλεκτικές ομάδες

Ο τρόπος σχηματισμού του θηλυκού των επιθέτων μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για την ταξινόμηση των ΝεΔ και την ανάδειξη των διαφορών ανάμεσά τους. Σύμφωνα με τον Τζιτζιλή (υπό δημοσίευση α) η διάκριση των ΝεΔ με βάση τον τρόπο σχηματισμού του θηλυκού των επιθέτων επιτυγχάνεται με δύο κριτήρια.

Με κριτήριο τον βαθμό συμμετοχής συγκεκριμένων παραγωγικών μορφημάτων στον σχηματισμό του θηλυκού των επιθέτων, οι ΝεΔ χωρίζονται σε δύο ομάδες που αντιστοιχούν στη βασική διαίρεση των ΝεΔ, σε ΜΑ και μη ΜΑ (ελλαδονησιωτικές). Στις ελλαδονησιωτικές, όπου ανήκουν και τα ΒΙ, τα παραγωγικά επιθήματα απαντούν μόνο στα ανισοσύλλαβα επίθετα, ενώ στις ΜΑ επεκτείνονται και στα ισοσύλλαβα, στις μετοχές και στις αντωνυμίες.

Με κριτήριο την τάση για μορφολογική διάκριση των γενών οι ΝεΔ χωρίζονται επίσης σε δύο ομάδες:

(α) μια αρχαϊκή, που διατηρεί τα τριγενή και δικατάληκτα επίθετα σε -ος -ον (ποντιακά, κατωϊταλικά [Bona], ιδιώματα Ικαρίας και Σκύρου):

(24) ο, η άκλερος· ο, η άλαλος Πόντ.¹⁶

(25) ο, η ακοσκίνιστο· αίγα ακέρατο Bona (ΚΙ)¹⁷

(26) η άβατος· μιαιμ πίσσημον ημέραν Ικαρία¹⁸

(27) αγάπη ψεύτικος, κοπέλλα έμορφος Σκύρος¹⁹

(β) μια νεωτερική, που ολοκληρώνει τη μορφολογική διάκριση των γενών (ΒΙ και οι υπόλοιπες ΝεΔ).

6. Παράγοντες που καθορίζουν τη μορφή των θηλυκών των επιθέτων

Τους παράγοντες που καθορίζουν τη μορφή των θηλυκών των επιθέτων μπορούμε να τους διακρίνουμε, σύμφωνα με τον Τζιτζιλί (υπό δημοσίευση α), σε δύο κατηγορίες: τους κληρονομημένους, όπως είναι οι φωνολογικοί περιορισμοί για την επιλογή των καταλήξεων του θηλυκού των επιθέτων σε -ος, -η μετά από σύμφωνο (καλή) και -α²⁰ μετά από φωνήεν (νέα), και αυτούς που είναι αποτέλεσμα νεότερων εξελίξεων και οφείλονται σε γλωσσικές επαφές ή εσωτερικές εξελίξεις στην ελληνική.

7. Σχηματισμός του θηλυκού των επιθέτων κατά μορφηματικές δέσμες

Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε, κατά μορφηματικές δέσμες, τα μορφήματα που συμμετέχουν στον σχηματισμό του θηλυκού των επιθέτων. Η κατηγοριοποίηση των επιθέτων γίνεται σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα, με βάση μορφολογικά κριτήρια που προτείνει ο Τζιτζιλής (ό.π.).

7.1. Ισοσύλλαβα

Τα ισοσύλλαβα επίθετα, που είναι πλησιέστερα στα κληρονομημένα πρότυπα, σχηματίζουν το θηλυκό σε -ή/-η, -ά/-α, -ιά.²¹

7.1.1. -ή/(-η)/-η

Θηλυκά σε -ή/(-η)/-η απαντούν στις μορφηματικές δέσμες σε -ός ή -ους που το θέμα τους λήγει σε σύμφωνο: (α) -ός -ή -ό (οξύτονα) (28), (β) -ους -(-η) -ου, βαρύτονα –παροξύτονα (29) και προπαροξύτονα²² (30)– και σε φωνήεν: στην κατηγορία αυτή εντάσσονται ολιγάριθμα προπαροξύτονα που το θέμα τους λήγει σε φωνήεν διαφορετικό από το /i/ (31):

(28) τρανός -ή -ό πολλαχ.

(29) ξένους - ξέν' - ξένου πολλαχ.

(30) λίγκαβους - λίγκαβ' - λίγκαβου «λερωμένος» Δ. Μακ.

(31) 'πάκουους - 'πάκουη – 'πάκουου «ανυπάκουος» Γράμμους.

¹⁶ Βλ. Παπαδόπουλος (1955 : 53).

¹⁷ Βλ. Rohlf (2016 [1964]), λήμματα: ακοσκίνιστος και ακέρατος· στα ΚΙ έχει εκπέσει το τελικό -ς.

¹⁸ Βλ. Χατζιδάκης (1905: 383, 1907: 440).

¹⁹ Βλ. Ανδριώτης (1952: 27).

²⁰ Βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου (2003) όπου τα -η, -α θεωρούνται δείκτες θηλυκότητας στη θεωρητική τους πρόταση για ερμηνεία της απόδοσης του γένους στα ουσιαστικά της νέας ελληνικής με βάση την έννοια της πρωτοτυπικότητας· πρβ. και Doleschal (2000) για παρόμοια ερμηνεία της απόδοσης του γένους στα ουσιαστικά της ρωσικής.

²¹ Για τον σχηματισμό του θηλυκού των επιθέτων σε -ος στην ΚΝΕ και τις παραμέτρους που καθορίζουν τη μορφή του θηλυκού τους βλ. Θωμαδάκη (2001, 2009: 109 κ.εξ.).

²² Ως παροξύτονα ή προπαροξύτονα θεωρούνται στη μορφή που έχουν πριν από την αποβολή του άτονου /i/.

7.1.2. -ά/-α

Θηλυκό σε -ά/-α σχηματίζουν τα επίθετα σε -ός ή -ους που το θέμα τους λήγει σε φωνήεν, εκτός από εκείνα της προηγούμενης υποενότητας (7.1.1). Οι δέσμες που σχηματίζονται είναι: (α) σε -ός -ά -ό (32), (β) σε -ους -α -ου (33):

(32) *μισιός - μισιά - μισιό* «μεσαίος»: *χλιός - χλιά - χλιό* «χλιαρός» πολλαχ.

(33) *φόβιους - φόβια - φόβιου* «φοβερός» πολλαχ.

Σχηματίζουν επίσης παροξύτονα σε -ους -α -ου, που το θέμα τους λήγει σε σύμφωνο και ανήκουν στις εξής κατηγορίες:

(α) κληρονομημένα, που ανάγονται σε αρχαία επίθετα (34) ή είναι νεότεροι σχηματισμοί κατά το πρότυπο αυτών (35):

(34) *στείρους -α -ου*

(35) *χαρουκόπους -α -ου* πολλαχ.

(β) δάνεια, ρομανικά και βαλκανικά. Όπως αναφέρει η Παπαδάμου (2021), στα ρομανικής προέλευσης (κυρίως αρομουνικά) δάνεια χρησιμοποιείται ως πρότυπο ο τύπος του θηλυκού των επιθέτων της δότριας γλώσσας (θηλ. σε -ā), δηλαδή κατά τα *mut -ā, canut -ā* σχηματίστηκαν και τα:

(36) *μούτους -α -ου* «μουγγός» Μακ., Ήπ., Θεσσ., Στερελλ., *κανούτους -α -ου* «γκρίζος» Δ. Μακ., Ήπ., Θεσσ., Στερελλ.

Η ύπαρξη στη λήπτρια γλώσσα παροξύτων συμφωνόληκτων σε -ος -α -ο, όπως *στείρος -α -ο*, επέτρεψε την αποδοχή του προτύπου. Το ίδιο πρότυπο με τα ρομανικής προέλευσης χρησιμοποιείται και για τα βαλκανικής:

(37) *σιούτους -α -ου* «ζώο χωρίς κέρατα» Μακ., Ήπ., Θεσσ., Στερελλ.

Για τα βαλκανικά, επειδή η προέλευσή τους είναι άγνωστη, δεν διαθέτουμε τη δέσμη της δότριας γλώσσας: η ομοιότητα με τα ρομανικά παραπέμπει σε πιθανότητα να πέρασαν στα ΒΙ μέσω της αρομουνικής. Σημειώνουμε ότι ρομανικά και βαλκανικά δάνεια είναι συχνότερα στη Δ. Μακ. και Ήπ., λόγω πιο έντονων γλωσσικών επαφών.

7.1.3. -ιά

Η κατάληξη -ιά είναι (1) πρωτογενής (< -έα < αρχ. -εῖα)²³ ή (2) αναλογική επέκταση και απαντά στις μορφηματικές δέσμες (βλ. Τζιτζιλής & Μαργαρίτη-Ρόγκα υπό δημοσίευση):

- ύς/ής -ιά -ύ/-ί. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται επίθετα:

(α) σε -ύς -ιά -ύ (< αρχ. -ύς -εῖα -ύ) (38) ή μεταπλασμένα σε -ύς με βάση τη φωνητική ταύτιση των καταλήξεων των θηλυκών (39):

(38) *βαρύς -ιά -ύ* πολλαχ.

(39) *αρύς -ιά -ύ* (< αρχ. ἄραιός) Βελβ., Τιμβρ. κ.α.

²³ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 261).

(β) χρωματικά²⁴ σε *-ής -ιά -ί*, με AA [-έμφυχο], τα οποία σχηματίστηκαν με το τουρκικό επίθημα *-i*²⁵ και προσαρμόστηκαν μορφολογικά στα επίθετα σε *-ύς -ιά -ύ*:

(40) *μαβής -ιά -ί* Τέν. κ.α.: *λαχανής -ιά -ί* Σιάτ., Σαμοθρ. κ.α.

- *ός -ιά -ό*. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται επίθετα:

(α) σε *-ύς*, μεταπλασμένα στο αρσενικό και ουδέτερο σε *-ός, -ό* αντίστοιχα, που διατηρούν το θηλυκό σε *-ιά* (41). Σε *-ιά* σχηματίζουν το θηλυκό και τα αντώνυμά τους (42):

(41) *γλυκός - γλυκιά*²⁶ - *γλυκό* πολλαχ.

(42) *αλαφρός - αλαφριά - αλαφρό* Γέρμ., Βελβ. κ.α., *πικρός - πικριά - πικρό* Βελβ., Σφηκ. κ.α. πρβ. όμως και *γυριά* στο (44)

(β) επίθετα σε *-ός* που διατηρούν τις καταλήξεις του αρσενικού και ουδέτερου και μεταπλάθουν την κατάληξη του θηλυκού σε *-ιά*. Το θέμα τους λήγει σε υπερωικό (στην κατηγορία αυτή εμφανίζονται και βαρύτονα θηλυκά σε *-ια*: *γυν' 'κίτ'κια* Λιβαδ. κ.α.) ή σε χειλικό και οδοντοφατνιακό:

(43) *γνους'κιά* πολλαχ.

(44) *παλαβιά, κ'φιά, χαζιά* Μακ. πολλαχ.: *βαριτιά* Καταφ., Ορ. Πιερ. κ.α., *χαμβλιά* Τερπν, Νιγρ.: *γυριά* «υγής» Λιβαδ., Βελβ. κ.α.

Σε αντίθεση με τη δέσμη της πρώτης κατηγορίας (43) που απαντά στην ΚΝΕ και στις περισσότερες ΝεΔ, η δέσμη της δεύτερης κατηγορίας (44) χαρακτηρίζει τα ΒΙ.

7.2. Ανισοσύλλαβα

Τα ανισοσύλλαβα επίθετα απαντούν ορισμένες φορές μόνο στο αρσενικό και θηλυκό και έχουν AA [+έμφυχο]. Το ουδέτερο, όπου απαντά, συνήθως σχηματίζεται σε *-(δ)ικο*. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται επίθετα: (1) οξύτονα σε *-ής* (σπανιότερα *-ούς/-ές*), *-άς* ή και *-ιάς* και (2) βαρύτονα (συνήθως παροξύτονα) σε *-(η)ς* και *-ας*. Στη συνέχεια, με βάση τη διάκριση σε οξύτονα και βαρύτονα, θα εξετάσουμε την αλλομορφία των καταλήξεων του θηλυκού και τη γεωγραφική τους κατανομή.

7.2.1. Οξύτονα

Τα οξύτονα σχηματίζουν το θηλυκό με τα αλλόμορφα *-ού, -(ι)σσα* (και *-ήτσα < -ήδισσα*), το τοπικά περιορισμένο *-όβα* και σποραδικά το *-ίνα*.

-ού. Το *-ού* αποτελεί το βασικότερο αλλόμορφο των ΒΙ (και γενικότερα των ελλαδονησιωτικών) για το σχηματισμό του θηλυκού οξύτονων ανισοσύλλαβων επιθέτων (δανείων και μη). Με θηλυκό σε *-ού* σχηματίζονται οι δέσμες:

(α) *-ής* (σπάνια *-ούς* ή *-ές*) *-ού -ήδ'κου* (και *-ούδ'κου*): πρόκειται στην πλειοψηφία τους για φωνηεντόληκτα δάνεια από την τουρκική που λήγουν σε:

(i) *-λής/-λούς* (< *-l^{o27}*. η αλλομορφία *-λής/-λούς* αντανακλά αντίστοιχη αλλομορφία της τουρκικής):

²⁴ Τα ΒΙ διαθέτουν κι άλλους τρόπους σχηματισμού χρωματικών όπως *μιλ' 'τζ' ανήσιους, μιλ' 'τζ' ανί'κους* Ορ. Πιερ. κ.α.: *ζαχαρήσιους* 'ροζ' Λιβαδ., Ορ. Πιερ. κ.α.

²⁵ Βλ. Κυρανούδης (2009: 466-479).

²⁶ Βλ. Horrocks (2010²: 291).

²⁷ Βλ. Κυρανούδης (2009: 449 κ.ε. και 433-434).

(45) *μρακλής -ού -ήδ'κου* πολλαχ.: *χουιλούς -ού* Δρυμός κ.α.

(ii) *-τζής/-τσής* (< -C^{o28}):

(46) *ζαρατζής -ού -ήδ'κου* «ζημιάρης» Επαν.: *μαϊταπτής -ού* «σκερτσόςος» Βέρ.·

(iii) *-ές*:

(47) *φισφισές -ού* «ιδιότροπος» Βέρ.

Τα τουρκικής προέλευσης επίθετα σε *-ής*, σύμφωνα με τον Τζιτζιλί (υπό δημοσίευση α, βλ. Παπαδάμου 2021: 995), κατά τη μορφολογική τους προσαρμογή στην ελληνική, φαίνεται πως δεν χρησιμοποίησαν ένα προϋπάρχον πρότυπο, αλλά ένα σχήμα υποδοχής που δημιουργήθηκε για να εξυπηρετήσει τη συγκεκριμένη κατηγορία. Το σχήμα αυτό διαθέτει θηλυκό σε *-ού*, ανισοσύλλαβο πληθυντικό αρσενικού και θηλυκού, και ουδέτερο, σχηματισμένο με το παραγωγικό μόρφημα *-ικ-*. Ο τρόπος αυτός μορφολογικής ένταξης των τουρκικών δανείων δικαιολογεί την αναφορά σε στρατηγικές και σχήματα μορφολογικής υποδοχής και προσαρμογής δανείων και όχι απλά σε στρατηγικές μορφολογικής προσαρμογής.

(β) *-άς*²⁹ *-ού (-άδ'κου)* και σπάνια *-ιάς* (< μεσν. *-έας*)³⁰ *-ού -(ιάρ'κου)*:

(i) μεγεθυντικά:

(48) *γλουσσάς -ού -άδ'κου* πολλαχ., *μυζιάς -μυζού -μυζιάρ'κου* Σαμοθρ. (πρβ. *μυζέας -μυζού* Πόντ.³¹)

(ii) τουρκικά φωνηεντόληκτα σε *-α*:

(49) *μπουνταλάς -ού* πολλαχ. (και *-όβα, μπουνταλόβα* Άρτ. Αυλ.).

-ισσα

Το πολυλειτουργικό μόρφημα *-ισσα* (και *-ήτσα* ή *-ούτσα* < *-ήδισσα/-ούδισσα*), σύμφωνα με τον Τζιτζιλί (βλ. Μπούκα 2016), είναι βασικό χαρακτηριστικό της μικρασιατικής ελληνιστικής κοινής και επιβίωσε με αυξημένη συχνότητα στις σύγχρονες ΜΑ διαλέκτους. Χρησιμοποιείται στον σχηματισμό θηλυκού ανισοσύλλαβων (οξύτωνων και παροξύτωνων), αλλά και ισοσύλλαβων επιθέτων, βλ. 7.3 (71). Στα ΒΙ σχηματίζουν το θηλυκό σε *-ισσα*:

(α) οξύτονα, ολιγάριθμα από τα παλιά σιγμόληκτα σε *-ής* (50), που σχημάτισαν ανισοσύλλαβο πληθυντικό³² (*αστινής - αστινήδισ* Γέρμα). Τα επίθετα αυτά δεν μεταπλάστηκαν, όπως τα υπόλοιπα σιγμόληκτα, σε επίθετα σε *-ος*, π.χ. *αφανής* > *άφανος* (Andriotis 1974: 166, Παπαναστασίου 1992: 70):

(50) *(ι)μπαθής - (ι)μπαθήτσα* «άρρωστος» Ορ. Πιερ., Βλάστ. (πρβ. *εμπαθής - εμπαθήτσα* και *εμπαθούσσα*³³ Πόντ.)

²⁸ Βλ. Κυρανούδης (2009: 272 κ.ε.).

²⁹ Βλ. Χατζιδάκης (1905: 420).

³⁰ Βλ. Χατζιδάκης (1907: 271-273).

³¹ Βλ. Παπαδόπουλος (1955: 136, 141).

³² Πβλ. Horrocks (2010²: 291-292).

³³ Γράφουμε τα παραδείγματα με *-σσ-*, δηλαδή *-ήσσα/-ούσσα*, ακολουθώντας την ερμηνεία του Τζιτζιλί (υπό δημοσίευση α, βλ. Μπούκα 2016), ο οποίος ανάγει το τεμάχιο στο επίθημα *-ισσα*. Για διαφορετική ορθογράφηση σε *-ήσα/-ούσα* και ερμηνεία βλ. Παπαδόπουλος (1955: 137) και Ανδριώτης (1974: 236).

ή τουρκικής προέλευσης σε *-ής/-ούς*, *-ήδ'σσα/-ήτσα/-ούτσα*:

(51) *μαχμουρλής -ήδ'σσα -ήδ'κου* Σάμ.· Σαμοθρ.· *μυρακλής -ήτσα*· Ορ. Πιερ. *ουρλούς -ούτ'σσα* «γυρλής» Ρουμλ. (πρβ. *μερακλής/-ούς*, *-ήσσα/-ούσσα* Πόντ).

Συγκρίνοντας τον τρόπο σχηματισμού του θηλυκού των επιθέτων των τουρκικών δανείων σε *-λής* και των αρχαιοκλιτών σιγμόληκτων σε *-ής*, διαπιστώνουμε ότι στα ΒΙ τα τουρκικά δάνεια σχηματίζουν κανονικά το θηλυκό σε *-ού* (όπως και στα περισσότερα ελλαδονησιωτικά) και σποραδικά σε *-ισσα* (κανονικός σχηματισμός των ΜΑ), ενώ τα αμετάπλαστα σιγμόληκτα σχηματίζουν το θηλυκό σε *-ισσα*, όπως και στα ΜΑ. Όπως επισημαίνει ο Τζιτζιλής (υπό δημοσίευση α), η βασική διαφορά στο σχηματισμό των θηλυκών των δύο αυτών κατηγοριών είναι ότι στα ΒΙ (όπως και στα περισσότερα ελλαδονησιωτικά) το θηλυκό σχηματίζεται με βάση το επεκταμένο θέμα του πληθυντικού, ενώ στα ΜΑ με βάση το θέμα (του ενικού).

(β) βαρύτονα σε *-(η)ς*, βλ. 7.2.2 (1).

-ίνα. Στα ΒΙ σποραδικοί είναι οι σχηματισμοί του θηλυκού των οξύτονων επιθέτων που σχηματίζονται σε *-ίνα*:

(52) *κι(α)ρατάς -κι(α)ρατίνα* Βελβ. κ.α., *πουτσαράς -πουτσαρίνα* «ανδρεία γυναίκα» Ήπ. (Σαρακ.), Τρίκ. κ.α.· (πρβ. *λεημονητής -ίνα* Παραμυθιά).

Το *-ίνα* είναι ένα πολυλειτουργικό μόρφημα, που χρησιμοποιείται αφενός για τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών, ανδρωνυμικών, ζωνυμικών (βλ. 2) και αφετέρου για τον σχηματισμό του θηλυκού των επιθέτων (ισοσύλλαβων και ανισοσύλλαβων), συνήθως ουσιαστικοποιημένων, με εκφραστική και αξιολογική λειτουργία, συχνά παράλληλα με τους κανονικούς σχηματισμούς:

(53) *αξ'πόλ'τους - αξ'πόλ'τ'* και *αξ'πουλ'τίνα* Σαμοθρ.· *ξιβράκουτους - ξιβράκουτ'* και *ξιβρακουτίνα* Σάμ.

7.2.2. Βαρύτονα

Τα βαρύτονα σχηματίζουν το θηλυκό με γλωσσογεωγραφικά καθορισμένα αλλόμορφα, τα σε *-(η)ς* με τα *-ου*, *-α*, *-ισσα* και τα σε *-ας* με τα *-ου*, *-α*.

-(η)ς

Το *-ου* αποτελεί βασικό μοντέλο σχηματισμού των θηλυκών στα ΒΙ σε περιοχές με έντονες γλωσσικές επαφές. Με πυρήνα τη Δ. Μακ. απαντά γενικότερα στα ΒΙ της ηπειρωτικής χώρας (Μακ., Α. Ρωμ., Δ. Θράκ. και εν μέρει σε Θεσσ., Ήπ., Στερελλ.), με συχνότητα που μειώνεται όσο απομακρυνόμαστε από τη Δ. Μακ. Το *-ου*, σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1952: 29-33), πέρασε αρκετά νωρίς στην ελληνική από την κλητική σλαβικών κύριων ονομάτων, η οποία στην ελληνική επεκτάθηκε και στην ονομαστική και στη συνέχεια στον σχηματισμό του θηλυκού επιθέτων, ενώ, σύμφωνα με τον Τζιτζιλή (υπό δημοσίευση α), στα επίθετα της ελληνικής πέρασε όχι από τα κύρια ονόματα, αλλά από σλαβικά επίθετα, όπως *ludo* (κλητ.) - *luda* (ονομ.), πρβ. *λούντου* «τρελή» Πυλαία.³⁴ Το *-α* έχει ευρύτερη κατανομή (ΚΝΕ, νότια και νησιωτικά ιδιώματα). Σε ορισμένα ΒΙ (Θεσσ., Ήπ., Στερελλ. κ.α.) απαντά κάποιες φορές παράλληλα με το *-ου*. Το *-ισσα* απαντά, συχνά παράλληλα με το *-α*, κυρίως στα περιφερειακά ΒΙ που γειτνιάζουν με τα ΜΑ και ΘΒ, όπως Σαμοθρ., Ίμβρ., Τέν., Αγιάς., Σάμ. και σποραδικά αλλού.

³⁴ Βλ. Παπαδάμου (2018: 277-278).

Θηλυκά σε *-ου*, *-α*, *-ισσα* σχηματίζουν τα βαρύτερα επίθετα σε *-ης* που ανήκουν στις παρακάτω κατηγορίες:

(α) σύνθετα με β' συνθετικό δηλωτικό μέλους σώματος ή άλλη λέξη:

(54) *μπουλ'κουχέρ'ς* - *μπουλ'κουχέρου* Βλάστ.: *σφιχτουχέρ'ς* - *σφιχτουχέρα* - *σφιχτουχέρ'κου* Ίμβρ.: *ανοιχτουμάτ'ς* - *ανοιχτουμάτ'σσα* - *ανοιχτουμάτ'κου* Σαμοθρ., Ίμβρ.: *βρουμουσκούτ'ς* - *βρουμουσκούτου* «βρομιάρης» Τερπ., Νιγρ.

(β) παράγωγα:

(55) *μαλλιάν'ς* - *μαλλιάνου* - *μαλλιάν'κου* «μακρυμάλλης» Νιγρ.: *μαυρουμαλλούις* - *μαυρουμαλλούσου/μαυρουμαλλούσα* Θεσσ. (Καραγκ.): *καψούλ'ς* - *καψούλα* - *καψούλ'κου* «δύστυχος» Ίμβρ.: *αχρειάν'ς* - *αχρειάν'σσα* - *αχρειάν'κου* Ίμβρ.: *σουματώδ'ς* - *σουματώδ'σσα* - *σουματώδ'κου* «εύσωμος» Σαμοθρ., Αϊβαλί - Μοσχονήσια (πρβ. *σωματώδης -ισσα*³⁵ Πόντ., Κάρπαθ. κ.α., *σωματάδισσα* Τρίγλ. και 7.2.1 οξύτονα σε *-ής*: (1) *μπαθής -ήτσα* (50)).

Για την προέλευση του νεοελληνικού *σωματώδης* το ΛΚΝ σημειώνει «[λόγ. < αρχ. *σωματώδης* «σωματικός» σημ(ασιολογικό)δ(άνειο) γαλλ. *corpulent*]». Κατά τον Τζιτζιλί (υπό δημοσίευση γ), το επίθετο συνεχίζει, τουλάχιστον στις νεοελληνικές διαλέκτους, το αρχ. *σωματώδης* «σωματικός», που με εσωτερική εξέλιξη στην ελληνική πήρε τη σημασία «εύσωμος». Η άποψη αυτή ενισχύεται από την παρόμοια σημασιολογική εξέλιξη του συνωνύμου του αρχ. *σωματικός* σε ΝεΔ (πβλ. *σουματικός -ιά -ό* «εύσωμος» Γέρμ., Κοτύλη, Βλάστ. κ.α.).

(γ) προθηματοποιημένα με στερητικό *α*-³⁶:

(56) *ακαμάτ'ς* - *ακαμάτα* Θεσσαλ., Σκιάθος κ.α.: *ακαμάτσα* Βλάστ. κ.α.: *αδούλ'ς* «άεργος» Μακ. - *αδούλτσα* Βλάστ.

(δ) συμφωνόληκτα τουρκικά δάνεια [+προσωπικά]:³⁷

(57) *τιπέλ(τ)'ς* - *τιπέλου* Βλάστ. κ.α.: *τιπέλα* Σάμ. κ.α.: *τιπέλ'σσα* Ήπ. (Σαρακ.): *νιχπέτ'ς* - *νιχπέτ'σσα* Σουφλ.

-ας

Τα σε *-ας*, τα οποία είναι δηλωτικά μεγέθυνσης ή επίτασης, σχηματίζουν το θηλυκό με τα αλλόμορφα *-ου* ή *-α* και είναι παράγωγα από ουσιαστικά και επίθετα ή ρήματα:

(58) *πλατόνας* - *πλατόνου* «γεροδεμένος» (*πλατόνι* «ελάφι») Ορ. Πιερ., Βελβ.: *πρασ'νίκας* - *πρασ'νίκου* Κοζ.: *πλατόνα* Ίμβρ.: *χουντρέλα* Ρουμλ.:

(59) *πινέτας* - *πινέτου* «παινεσιάρης» Σιάτ.: *χέσας* - *χέσου* Ήπ.

Η ανάλυση που προηγήθηκε μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι με βάση τα αλλόμορφα δήλωσης του θηλυκού των βαρύτερων ανισοσύλλαβων *-ου*, *-α*, *-ισσα* στα ΒΙ διακρίνουμε τρεις ζώνες: *-ου* (πυρήνας η Δ. Μακ., η συχνότητα του *-ου* μειώνεται όσο απομακρυνόμαστε από την περιοχή): *-α* (βασικό χαρακτηριστικό της ΚΝΕ και ΝΙ: στα ΒΙ είναι επικρατέστερο σε Στερελλ., Ήπ., νησιά): *-ισσα* (σε περιφερειακά ιδιώματα γειτονικά με ΜΑ).

³⁵ Πρβ. και *θυμώδης -ισσα* Andriotis (1974: 278).

³⁶ Βλ. Holton et al. (2019: 779).

³⁷ Για τη μορφολογική προσαρμογή βλ. Κυρανούδης (2009: 174).

- θηλυκά των σε *-(ι)άρ(η)ς* (ειδική κατηγορία). Τα επίθετα σε *-(ι)άρ(η)ς* (< θεματικό *-ι + -άρης* < μεσν. *-άρις* < μτγν. *-άριος* < λατ. *-arius*)³⁸ παρουσιάζουν πολυτυπία στον σχηματισμό του θηλυκού τους (στα ΒΙ σε *-(ι)άρου*, *-(ι)άρα*, *-(ι)άρ'σσα*, *-(ι)αριά*, *-(ι)αρού*, στον Πόντο *-(ι)άρ'σσα*, *-(ι)αρία*, *-(ι)άραινα*), που, κατά τον Τζιτζιλί (υπό δημοσίευση α), μπορεί να αποτελέσει κριτήριο για τη διαίρεση των ΝεΔ. Η κατανομή τους στα ΒΙ έχει ως εξής:

-(ι)άρου, σε Α. Ρωμ., Μακ., Δ. Θράκ., Θεσσ. (εν μέρει):

(60) *ζ'λιάρου* Σιάτ. κ.α.: *πιρπατχίαρου* Γρεβ.:

-(ι)άρα: όπως και στην ΚΝΕ, σε Ήπ., Στερελλ., νησιά του ΒΑ Αιγαίου (εκτός Σαμοθράκης), εν μέρει σε Θεσσ., Μακ., Θράκ.:

(61) *ζ'λιάρα* πολλαχ.: *αρρουσιάρα* Σάμ., Ίμβρ. κ.α.: *σβαρνιάρα* Ήπ., Στερελλ.

Οι παράλληλοι σχηματισμοί σε *-(ι)άρου* και *-(ι)άρα* αυξάνονται όσο απομακρυνόμαστε από τη Δ. Μακ.:

(62) *ζ'λιάρου/ζ'λιάρα* Χαλκιδ. κ.α.: *σπυριάρου/σπυριάρα* Θεσσ. (Καραγκ.): *ταμαγκιάρου*, *σκανταλιάρα* Σουφλ.

Στις περιπτώσεις αυτές είναι πιθανό οι τύποι σε *-άρα* να οφείλονται σε επίδραση της ΚΝΕ (κάτι τέτοιο θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο για τη λέξη *σκανταλιάρα*). Σε περιφερειακά ΒΙ γειτονικά με ΜΑ αλλά και σε άλλα νησιωτικά απαντούν σχηματισμοί σε *-(ι)άρ'σσα* (63), *-(ι)αριά* (< *-(ι)αρέα* < *-(ι)αρία*)³⁹ (64), *-(ι)αρού* (65):

(63) *ζ'λιάρ'σσα* Σαμοθρ. κ.α (πρβ. *γλιάρ'σσα* Αίν.)

(64) *ζ'λιαριά* Σαμοθρ., Λέσβ. κ.α. *β'ζαναριά* Σάμ. (πρβ. *ζουλαριά* Χίος: *αιματοσαριά* Ιωνία [Κρήνη]: *διακονιάρá*, *διακονιάρé* < *διακονιάρéα* Κρήτ.: *γουλάρία* Πόντ.)

(65) *ζ'λιαρού* Σάμ. κ.α. (πρβ. *ανεμαλλιαρού* Κρήτ.: *γιακονιαρού* Κάρπ.).

Πολλές φορές η αλλομορφία επιτελεί αξιολογική λειτουργία, π.χ. στη Σαμοθρ. (Τσολάκη 2009: 223) τα *-ιαριά*, *-ια(ρ)ού* δηλώνουν επίταση της αρνητικής ιδιότητας, ενώ το *-ιάρ'σσα* είναι ο εκφραστικά ουδέτερος σχηματισμός.

7.3. Μεικτές δέσμες

Ορισμένες φορές συνδυάζονται μορφήματα διαφορετικών δεσμών για τον σχηματισμό του αρσενικού και θηλυκού (και σπάνια του ουδετέρου). Τα επίθετα έχουν συνήθως επιτατική σημασία, π.χ.

-'αρ'ς -ου:

(66) *βρόμαρ'ς - βρόμου* Δ. Μακ. (Κοζ. κ.α.): *ζ'ιφύσαρ'ς - ζ'ιφύσου* Α. Ρωμ.

*-ιάις*⁴⁰ *-ου* (67) ή *-ού* (68):

(67) *μαγ'λαριάις - μαγ'λάρου* Βελβ.

(68) *αρπαχτιάις - αρπαχτού* Κοζ. κ.α.

³⁸ Βλ. Ανδριώτης (1983, λ. *-άρης* και *-ιάρης*), Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2000).

³⁹ Για την όλη εξέλιξη των επιθέτων σε *-άριος*, *-άρης* βλ. Holton et al. (2019: 727-737). Για τύπους σε *-(ι)αριά* *ζηλι(ι)αριά* κ.ά. βλ. Germano (1907 [1622]: 207), Somavera (1709), Pernot (1907: 112).

⁴⁰ Για το επίθημα βλ. Δουγά-Παπαδοπούλου (1983).

-ας -ου -ιάρκου:

(69) τσίνας - τσίνου - τσ'νιάρκου Βέρ.

-ας -ου -αβου:

(70) παρτάλας – παρτάλου – παρτάλαβου Κοζ. (ουδ. από παρτάλαβους -(η) -ου).

-(ι)κους -(ι)σσα -(ι)κου (αρσ. και ουδ. από δέσμη -(ι)κους -κ'' -κου και θηλ. από τη δέσμη -(η)ς -(ι)σσα -(ι)κου):

(71) καμπάδ'κους - καμπάδ'σσα - καμπάδ'κου Σαμοθρ., Ίμβρ. (σε ιδιώματα μεταβατικά και γειτονικά με ΜΑ).

7.4. Ελλειπτικές δέσμες (μόνο θηλυκά)

Ουσιαστικοποιημένα επίθετα από διάφορες δέσμες, που προσδίδουν συχνά αρνητική ιδιότητα στο ΑΑ, απαντούν μόνο στο θηλυκό για σημασιολογικούς λόγους:

(72) ρουπουτού «κουτσομπόλα» Ορ. Πιερ.: γκαγκαράτσου «μυξιάρα» Α. Ρωμ.: ζ'ιγκιόρου «ζηλιάρα» Λαγκ.: καλαμουβύζου Ήπ., Θεσσ. (Καραγκ.): καλαμουβύζα Άργ., Τρίκ. (Μοσχόφυτο): ασπρουνούρου Βλάστ.

8. Συμπεράσματα

Στην εργασία μας εξετάσαμε τον τρόπο σχηματισμού του θηλυκού των επιθέτων στο πλαίσιο της διατοπίας και διαχρονίας, σε συνδυασμό με τον σχηματισμό του θηλυκού των επαγγελματικών, ανδρωνυμικών και ζωνωνυμικών στα ΒΙ. Από τη συγκριτική εξέταση των επιθημάτων που συμμετέχουν στον σχηματισμό του θηλυκού επισημαίνουμε ότι τα περισσότερα είναι πολυλειτουργικά, με διαφορετικό βαθμό συμμετοχής σε κάθε κατηγορία. Συγκεκριμένα στα ΒΙ:

(1) τα -ίνα, -ισσα είναι κοινά σε όλες τις κατηγορίες: το -ίνα < -αίνα, κοινό σε ανδρωνυμικά, επαγγελματικά, ζωνωνυμικά, δεν σχηματίζει θηλυκό επιθέτων, σε αντίθεση με τα ΜΑ: το -ού είναι κοινό σε επαγγελματικά, ανδρωνυμικά και επίθετα,

(2) στα ανδρωνυμικά συχνότερα είναι τα -ίνα (με παροξύτονο αρσενικό), -ίνα και -ού (με οξύτονο, προπαροξύτονο αρσενικό), τοπικά περιορισμένα τα σλαβικής προέλευσης -όβα (και για επαγγελματικά και επίθετα Άρτ. Αυλ.), -ουβα, -ουβιά, -ου (Δ. Μακ., Ήπ., -ουβιά και στο Καβακλί) και αλβανικής -έσια, -έσιου (Ήπ., Στερελλ.),

(3) τα θηλυκά των -(ι)άρ(η)ς (-άρου, -άρα, -άρ'σσα κλπ.) δίνουν πληρέστερα την εικόνα της διαίρεσης των ΝεΔ (βλ. Πίνακα 1 ΒΙ).

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των κατηγοριών είναι η τάση για μορφολογική δήλωση της διάκρισης των γενών. Στα επίθετα για τη δήλωση του θηλυκού γένους χρησιμοποιούνται κλιτικά και παραγωγικά μορφήματα. Στα ΒΙ, όπως και στα περισσότερα ελλαδονησιωτικά, το θηλυκό των ισοσύλλαβων δηλώνεται με τα κλιτικά μορφήματα -ή/-η, -ά/-α: το ΑΑ τους είναι [±έμψυχο]. Αντίθετα, τα ανισοσύλλαβα, που είναι νεότεροι σχηματισμοί, συνήθως σχηματίζουν το θηλυκό με παραγωγικά μορφήματα και το ΑΑ τους είναι [+έμψυχο]. Η έμψυχότητα παίζει καθοριστικό ρόλο στη μορφολογική προσαρμογή των δάνειων επιθέτων στην ελληνική, δηλαδή επίθετα: (α) με ΑΑ [±έμψυχο] προσαρμόζονται σε ισοσύλλαβα πρότυπα (πρβ. χρωματικά σε -ής -ιά -ί), (β) με ΑΑ [+έμψυχο] προσαρμόζονται σε ανισοσύλλαβα πρότυπα. Η πολυτυπία στην πραγμάτωση του θηλυκού των επιθέτων στα ΒΙ, όπως και γενικότερα στην ελληνική, οργανώνεται κατά μορφηματικές δέσμες (πολυδεσμικότητα).

Τις διαφοροποιήσεις των ΒΙ ως προς το σχηματισμό του θηλυκού των επιθέτων μπορούμε να τις κατατάξουμε σε τρεις κατηγορίες: (α) ενδοδιαλεκτικές στο πλαίσιο των ΒΙ, (β) διαδιαλεκτικές στο πλαίσιο των ελλαδονησιωτικών και (γ) διαδιαλεκτικές στο ευρύτερο πλαίσιο των ΝεΔ. Ενδοδιαλεκτικά, με βάση τα αλλόμορφα δήλωσης του θηλυκού των βαρύτονων ανισοσύλλαβων: *-ου*, *-α*, *-ισσα*, στα ΒΙ διακρίνουμε, όπως αναφέραμε, τρεις ζώνες (βλ. και Πίνακα 1): *-ου* (πυρήνας η Δ. Μακ., η συχνότητα του *-ου* μειώνεται όσο απομακρυνόμαστε από την περιοχή)· *-α* (βασικό χαρακτηριστικό της ΚΝΕ και ΝΙ· στα ΒΙ είναι επικρατέστερο σε Στερελλ., Ήπ., νησιά)· *-ισσα* (σε περιφερειακά ιδιώματα γειτονικά με ΜΑ). Ο Πίνακας 1 απεικονίζει τα αλλόμορφα δήλωσης του θηλυκού των ανισοσύλλαβων βαρύτονων επιθέτων σε *-(η)ς* (και *-(ι)άρης*) και τη γεωγραφική τους κατανομή στα ΒΙ.

Πίνακας 1. Γεωγραφική κατανομή δήλωσης θηλυκού ανισοσύλλαβων επιθέτων στα ΒΙ

		βαρύτονα σε -ης			ειδική κατηγορία <i>-(ι)άρης</i>				
Επιθήματα									
Περιοχές		ου	α	ισσα	(ι)άρου	(ι)άρα	(ι)άρ(ι)σσα	(ι)αριά	(ι)αρού
A. Ρωμ.		●	-	-	●	-	-	-	-
Δ.Μακ.		●	◇	◇	●	◇	-	-	-
Κ. Μακ.		●	◇	◇	●	◇	-	-	-
A. Μακ.		●	◇	◇	●	◇	-	-	-
Δ. Θράκ.		●	◇	◇	●	◇	◇	-	-
Ήπειρος		□	□	◇	-	●	-	-	-
Θεσσ.		□	□		□	□	-	-	-
Στερελλ.		◇	●		-	●	-	-	-
N η σ ι ά	Σαμοθρ.	-	□	□	-	-	□	□	□
	Ίμβρ.	-	□	□	-	●			
	Τέν.	-	□	□	-	●			
	Λήμν.	-	●		-	●			
	Λέσβ.	-	□	□	-	●	□	□	
	Θάσ.	-	●		-	●			
	Σάμος	-	●	◇	-	●		□	□
●	γενική ή συχνότερη χρήση								
□	παράλληλη χρήση								
◇	περιορισμένη χρήση								
-	απουσία								
	ελλιπή στοιχεία πηγών								

Διαδιαλεκτικά, στο πλαίσιο των ελλαδονησιωτικών, οι βασικές διαφοροποιήσεις των ΒΙ από τα υπόλοιπα ιδιώματα της ομάδας αυτής οφείλονται σε γλωσσικές επαφές: (α) χρήση του παραγωγικού μορφήματος *-ου* (< *-ω* < *σλαβ. -ο*) (βλ. 7.2.2) και (β) χρήση ως προτύπου του τύπου του θηλυκού των επιθέτων της δότριας γλώσσας (αρομουνικής) στον σχηματισμό του θηλυκού στην ελληνική, π.χ. *μούτους -α*. (βλ. 7.1.2).

Τέλος, διαδιαλεκτικά, στο ευρύτερο πλαίσιο των ΝεΔ., σύμφωνα με τα κριτήρια που πρότείνει ο Τζιτζιλής (βλ. ενότητα 5), τα ΒΙ, με κριτήριο την απουσία επιθημάτων στον σχηματισμό του θηλυκού των ισοσύλλαβων επιθέτων, εντάσσονται στα μη ΜΑ, ενώ, με κριτήριο την τάση για μορφολογική διάκριση των γενών, έρχονται σε αντίθεση

με τα αρχαϊκά (διατήρηση τριγενών και δικατάληκτων) και εντάσσονται στα νεωτερικά (μορφολογική διάκριση τριών γενών).

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2000. Το επίθημα *-(ι)άρης* στη νεοελληνική. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 20, 65-74.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. & Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ.. 2003. Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της ελληνικής. Στο Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.) *Το Γένος*. Αθήνα: Πατάκης, 13-56.
- Ανδριώτης Ν. 1952. Συντακτικά και μορφολογικά. *Ελληνικά* 12 (1), 15-33.
- Ανδριώτης Ν. 1983. *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Andriotis, N. 1974. *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Corbett, G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, R. M. W. 2004. Adjective classes in typological perspective. In R. M. W. Dixon & A. Y. Aikhenvald 2004 (eds) *Adjective Classes. A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Doleschal, U. 2000. Gender assignment revisited. In B. Unterbeck, M. Rissanen, T. Nevalainen, & M. Saari (eds) *Gender in Grammar and Cognition*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 117-165.
- Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε. 1983. Μια ιδιότυπη κατηγορία επιθέτων σε περιοχές της Μακεδονίας. *Μακεδονικά* 23, 293-304.
- Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε. & Τζιτζιλής, Χ. 2006. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ορεινής Πιερίας: λεξιλόγιο-παραγωγικό*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Θωμαδάκη, Ε. 2001. Ο σχηματισμός των θηλυκών επιθέτων της Νέας Ελληνικής. *Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Λευκωσία, 17-19 Σεπτ. 1999)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 130-137.
- Θωμαδάκη, Ε. 2009. *Το επίθετο: Στοιχεία μιας τυπολογικής και συγκριτικής προσέγγισης, με ιδιαίτερη αναφορά στην ελληνική, την τουρκική και τη ρωσική*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Georgacas, D. 1982. *A Graeco-Slavic Controversial Problem Reexamined: the -ιτσ- Suffixes*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Germano, G. 1907 [1622]. *Grammaire et vocabulaire du grec vulgaire*. (ed. H. Pernot) Fontenay-sous-Bois (Seine).
- Höeg, G. 1925-1926. *Les Saracatsans. Une Tribu Nomade Grecque*. Vol. 1-2. Paris & Copenhagen: Champion.
- Holton D., Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolissou, I., & Toufexis, N. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrocks, G. 2010². *Greek: A History of the Language and its Speakers*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Κλαίρης, Χ. & Μπαμπινιώτης, Γ. (σε συνεργασία με Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού, Σ. Σκοπετέα). 2005. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυρανούδης, Π. (μοναχός Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης). 2009. *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- ΛΚΝ = *Λεξικό της Κοινής Νέας Ελληνικής* 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. 2007. Ο σχηματισμός των ανδρουνυμικών στις νεοελληνικές διαλέκτους. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 27, 237-250.
- Μπούκα, Ε. 2016. *Το γραμματικό γένος στην Ποντιακή διάλεκτο: Ο σχηματισμός του θηλυκού γένους*. Μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- Παπαδάμου, Ε. 2018. *Το μορφολογικό σύστημα των βορείων ιδιωμάτων της Καστοριάς (στο φως των σχέσεων διαλεκτολογίας και βαλκανικής γλωσσολογίας)*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Παπαδάμου, Ε. 2021. Μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων στα βόρεια ιδιώματα. Στο Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Γ. Ι. Ξυδόπουλος & Α. Ρούσσου (επιμ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Πανεπιστήμιο Πατρών, 990-1001.
- Παπαδόπουλος, Α. 1955. *Ιστορική Γραμματική της Ποντικής διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Παπαναστασίου, Γ. 1992. Μετακίνηση του τόνου σε τριτόκλιτα επίθετα της ελληνικής γλώσσας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 12, 65-81.
- Pernot, H. 1907. *Phonétique des parlers de Chio*. Paris: Belles Lettres.
- Rohlf, G. 2016 [1964]. *Lexicon graecanicum Italiae inferioris-Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Somavera, A. da 1709. *Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana*. Paris.
- Τζαβάρας, Ξ. 2016. *Το μορφολογικό σύστημα του Ιμβριακού ιδιώματος*. Αθήνα: Σύλλογος Ιμβρίων.
- Τζιτζιλής, Χ. υπό δημοσίευση α. Εισαγωγή. Στο Χ. Τζιτζιλής (επιμ.) *Νεοελληνικές διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τζιτζιλής, Χ. υπό δημοσίευση β. Βαλκανική και ανατολιακή ένωση ή βαλκανική και ανατολιακή ισοτυπική ένωση; / Balkan and Anatolian Sprachbund or Balkan and Anatolian isotypic league? Στο Χ. Τζιτζιλής και Γ. Παπαναστασίου (επιμ.) *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τζιτζιλής, Χ. υπό δημοσίευση γ. *Άγνωστες ιστορίες λέξεων: Προλεγόμενα σε ένα ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τζιτζιλής, Χ. & Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. υπό δημοσίευση. Τα βόρεια ιδιώματα. Στο Χ. Τζιτζιλής (επιμ.) *Νεοελληνικές διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1988 [1941]. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τσολάκη, Μ. 2009. *Μορφολογία του ιδιώματος της Σαμοθράκης: Ονοματικό και ρηματικό κλιτικό σύστημα*. Διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Χατζιδάκης, Γ. Ν. 1905/1907. *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά*. Τόμοι 1/2. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. 2003. Γένος και συμφωνία στη νέα ελληνική. Στο Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.) *Το γένος*. Αθήνα: Πατάκης, 132-167.

Δευτερογενείς πηγές

- Αναγνώστου, Σπ. 1903. *Λεσβιακά ήτοι συλλογή περί Λέσβου πραγματειών*. Αθήνα: Α. Κωνσταντινίδου.
- Αλμπανούδης, Π. 2014. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Μοναστηριωτών (περιοχής Καβακλί) Ανατολικής Ρωμυλίας*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Αποστόλου, Σ. 1989. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Νάουσας (φωνητική-μορφολογία)*. Νάουσα.
- Βέλκος, Γ. Π. 2014. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Εράτυρας (Σέλιτσας) Κοζάνης*. Θεσσαλονίκη.
- Γεωργίου, Χ. 1962. *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Γιαννούχος, Γ. 1995-1997. Το γλωσσάρι του Μοσχοφύτου Τρικάλων. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 28 (65-80), 29 (80-96), 30 (96-112) & 32 (112-128).
- Δελιόπουλος, Δ. Θ. 2008. *Το ρουμλουκιώτικο ιδίωμα*. Αλεξάνδρεια Ημαθίας: Κορνηλία Σφακιανάκη.
- Δημητρίου, Ν. 1993-1996. *Λαογραφικά της Σάμου – Λεξικό του Σαμιακού γλωσσικού ιδιώματος*, τ. 6-7.
- Ζαφειρίου, Μ. 1995. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- ΙΛ = 1933-2021. *Ιστορικών Λεξικών της Νέας Ελληνικής*. τ. 1-7α. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

- Καλινδέρης, Μ. 1982. *Ο βίος της Κοινότητας Βλάτσης επί Τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Κατσάνης, Ν. 2022. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Δρυμού Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Μυγδονία.
- Κερκινέογλου, Α. 2009. *Η Τένεδος χωρίς Τενέδιους*. Αθήνα: Σύλλογος Τενεδίων «Ο Τέννης».
- Κοντονάτσιου, Δ. Χ. 1988. *Η διάλεκτος της Λήμνου: Εθνογλωσσολογική προσέγγιση*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κοσμάς, Ν. Β. 1972. Το γλωσσικό ιδίωμα του Λαγκαδά. *Μακεδονικά* 12, 317–360.
- Κουβέλης, Μ. 1999. *Λεξιλόγιο του Ξηρόμερου: Επίμετρο - ιδιωματικές εκφράσεις, γλωσσικές γραμματικές και άλλες ιδιαιτερότητες*. Αθήνα: Κουβέλης.
- Κρήτος, Γ. Δ. 1984. *Ιδιορρυθμίες και ιδιομορφίες της λαϊκής γλώσσας του Καταφυγίου Πιερίων*. Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος Καταφυγιωτών «Τα Πιέρια».
- Κυριαζής, Δ. 2012. Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα Άρτας Αυλώνα. Στο Ζ. Gavriilidou, Α. Eftymiou, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis-Vougiouklis (eds), *Selected Papers of the 10th ICGL*. Komotini: Democritus University of Thrace, 890–898.
- Κωστόπουλος, Α. 2004. *Σκαλοχώρι*. Θεσσαλονίκη: Σύλλογος Σκαλοχωριτών «Η Αγία Παρασκευή».
- Λιάπης, Κ. 1996. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Πηλίου*. Βόλος: Ωρες.
- Μανάδη, Α. & Μανάδης Α. Ν.. 2013. *Μικροβάλτου περιλειπόμενα*. Πτολεμαΐδα: Ι. Μ. Α. Κοσμά Αιτωλού Αρδάσσης-Κρυοβρύσης.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. & Τσολάκη, Μ. 2020. Σκιαγράφηση του προφίλ του ιδιώματος του Καταφυγίου Πιερίων Κοζάνης και η θέση του στο πλαίσιο των νεοελληνικών διαλέκτων. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 40, 277-291.
- Μπόγκας, Ε. 1964/1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)*. Τόμος 1/2. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Μπουντόνας, Ε. 1892. *Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των Περιχώρων αυτού*. Αθήνα: Ιγγλέση.
- Νίκου-Γιωλτζόγλου, Ε. 2015. *Μουκριώτκα, γλωσσικές εικόνες του Μόκρου-Λιβαδερού Κοζάνης*. Δήμος Σερβίων-Βελβεντού.
- Ντίνας, Κ. 2005. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*. Τόμοι 1-2. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης.
- Παζαράς, Θ. 2017². *Τ' απανουμίτ'κα: Το γλωσσικό ιδίωμα της Επανομής*. Θεσσαλονίκη.
- Παπαδόπουλος, Α. 1926. *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Παπαδόπουλος, Α. 1958-1961. *Ιστορικών λεξικόν της Ποντικής διαλέκτου*. Τόμοι 1-2. Αθήνα: Μυρτίδης.
- Παπαϊωάννου, Μ. 1976. *Το γλωσσάριο των Γρεβενών*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Παπαρίζος, Χ. 2020. *Αρχαίες και βυζαντινές λέξεις στο γλωσσικό ιδίωμα του Γράμμου*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Πασχαλούδης, Ν. 2000. *Τα τερπνιώτικα και τα νιγριτινά*. Αθήνα.
- Ράλλη, Α. 2017. *Λεξικό διαλεκτικών ποικιλιών Κυδωνιών, Μοσχονησίων και βορειοανατολικής Λέσβου*. Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Ιστορικών Μελετών.
- Ρουσιάκης Σ. 2006. *Το ιδίωμα των χωριών Μεγάλα Καλύβια Τρικάλων και Αγία Τριάδα Καρδίτσας: Φωνητική – μορφολογία*. Μεταπτυχιακή εργασία, Α.Π.Θ.
- Σβαρνόπουλος, Σ. 1973. *Γλωσσάριο της Βέροιας (Βαρταλαμίδα)*. Βέροια: Δήμος Βέροιας.
- Στούπης, Σ. 2003². *Παγωγησιακά και βησανιώτικα*. Τόμοι 1-2. Αθήνα/Γιάννινα: Δωδώνη.
- Τζαβάρας, Ξ. 2011. *Λεξικό του ιμβριακού ιδιώματος*. Αθήνα: Σύλλογος Ιμβρίων.
- Τζάρτζανος, Α. 1909. *Περί της συγχρόνου Θεσσαλικής διαλέκτου*. Αθήνα: Π. Α. Πετράκος [φωτοτυπική ανατύπωση στο *Ελληνική Διαλεκτολογία* 1. 1989].
- Τσότσος, Γ. 1998. *Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Φούσκας, Ε. 2000. *Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος Σουφλίου Έβρου*. Θεσσαλονίκη.
- Χαντζίρας, Δ. 1995. *Το θεσσαλικό γλωσσικό ιδίωμα: γλωσσάρι-λεξικό*. Αθήνα.
- Χατζίκου, Β. 2005. *Βεργιώτικες ιστορίες και παραμύθια*. Αθήνα: Φερενίκη.
- Χατσιούλης, Μ. Γ. 2012. *Γλωσσάριο σιατιστινής ντοπιολαλιάς και τα κουδαρίτικα*. Σιάτιστα.

- Χριστοδούλου, Χ. 2017. *Κοζανιτολόγιο: Λεξικό του Κοζανίτικου ιδιώματος*. Κοζάνη: Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης.
- Χατζιδάκης, Γ. 1928. Πάσχω, πασχίζω και πανθάνω. *Αθηνά* 40, 14.